

ŠUTE I PRALIŠČA, POVIJESNO - ARHITEKTONSKA I BALNEOLOŠKA BAŠTINA VARAŽDINSKIH TOPLICA

Rad donosi nove podatke iz muzejsko-arhivske dokumentacije Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice, važne za predstavljanje i stručnu interpretaciju očuvanih šuta i prališča u centru kulturno-povijesne i zaštićene jezgre grada Varaždinskih Toplica, koje su danas jedan od glavnih simbola bogate lječilišne povijesti.

Sumporna termalna voda, od prapovijesti do danas, jedan je od iskonskih i najznačajnijih simbola, ali i glavni pokretač ekonomskog razvoja Varaždinskih Toplica. Upravo element termalne ljekovite vode prisutan je u očuvanoj kulturno-povijesnoj jezgri grada na svakom koraku u arhitektonskom obliku, ali i funkciji raznih povijesnih zgrada, a posebno u specifičnom obliku građevinskog, ambijentalnog, tradicijsko-balneološkog otiska u vidu zanimljive balneološke arhitekture *tzv. šuta i prališča*. U obje topličke povijesne zone u tzv. "Gornjem" i "Donjem mjestu" gdje se danas specifični objekti nalaze i još uvijek su u upotrebi, a od pamtivijeka zauzimali su u memoriji Topličanaca posebno važno mjesto, ne samo zbog mogućnosti slobodnog pristupa korištenju i uzimanju termalne vode za svakodnevnu upotrebu, već i kao posebne kultne zone susreta, druženja i razmjene informacija.¹

Tijekom provedenog istraživanja teme od 2022. - 2023. godine, u zbirkama i dokumentaciji topličkog Muzeja došlo se do spoznaje kako se tijekom godina uspjela

¹ Od početka 19. stoljeća Varaždinske Toplice do pred Prvi svjetski rat se intenzivno razvijaju, stručnjaci su ih stavljali u rang najpoznatijih europskih kupališnih lječilišta. U svojoj urbanoj strukturi tijekom povijesti uspjele su zadržati podjelu na "Gornje mjesto" koje je bilo namijenjeno za visoku elitu, dok je "Donje mjesto" bilo vezano uz poznatu Pučku kupelj i mnogobrojnim seljacima koji su dolazili na oporavak i u trgovište, op. a.

sakupiti važna muzejska baza raznih povijesnih, tradicijskih, arhitektonskih, balneoloških, ali i konzervatorsko- restauratorskih podataka koji mogu uvelike doprinijeti boljem poznavanju, ali i interpretaciji, te nužnoj popularizaciji specifične kulturno-povijesne baštine Varaždinskih Toplica.

Ovaj rad stoga ima osnovni cilj prikazati čitateljima stručne informacije o topličkim *šutama i prališćima* jer kako nam je poznato do sada na spomenutu temu nije bio objavljen niti jedan stručni rad koji bi u potpunosti publici predstavio topličke objekte vezane uz korištenje ljekovite termalne vode.² Potrebno je istaknuti, kako svi povijesno-lječilišni objekti danas termalnu vodu dobivaju iz srca antičkog rimskog naselja Aquae lasae, iz očuvanog rimskog kaptažnog bazena u sklopu kojeg se termalna voda temperature 58 °C prirodno skuplja, te hladi na otvorenom prostoru na identičan način kao i u antici korištenjem zračnih struja. To je tek drugi takav poznati arheološki primjer očuvanog u potpunosti funkcionalnog bazena za sakupljanje i hlađenje ljekovite vode iz antičke arheologije.³

U radu se po prvi puta donose vrijedni povijesni i novi baštinski podaci, ali i druge muzejske zanimljive znanstvene spoznaje do kojih se provedenim istraživanjem došlo u dokumentaciji Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice, Specijalne bolnice za medicinsku rehabilitaciju Varaždinske Toplice i službenoj arhivi Grada Varaždinske Toplice.

Ključne riječi: šute; prališća; termalna voda; balneološka arhitektura; tradicija korištenja termalne vode; geološki otisak vode.

1. TERMALNA VODA VARAŽDINSKIH TOPLICA GLAVNI POKRETAČ MEDICINSKOG RAZVOJA

“Ljekovita termalna voda najvažniji je simbol i glavni razvojni resurs grada Varaždinske Toplice. Upotreba termalne vode je stara gotovo kao i ljudski rod. Na zapadnom dijelu grada u sedrenim pećinama otkriveni su tragovi čovjeka iz perioda ranog paleolitika kao i razni kameni arheološki nalazi i oruđe koje govori u prilog tome da je čovjek oduvijek znao prepoznati, ali koristiti sumpornu termalnu ljekovitu vodu za potrebe liječenja.

² Četiri topličke *šute i dva prališća* sa termalnom vodom nalaze se u centru povijesne jezgre grada Varaždinske Toplice koji je zbog svoje očuvane kulturno - povijesne baštine zaštićen i upisan u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske pod rednim brojem Z-5188 Kulturno-povijesna cjelina Varaždinske Toplice, op. a.

³ Više podataka o rimskom kaptažnom bazenu i arheološkom lokalitetu Aquae lasae vidi u katalogu izložbe autorica Dorice NEMETH EHRLICH i Dore KUŠAN ŠPALJ i dr., *Aquae lasae Nova otkrića iz rimskog razdoblja na području Varaždinskih Toplica*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2015.

Iskustva izlječenja termalnom vodom na ovom prostoru prenose se stoljećima pa je stoga poznata činjenica da je život ovdje od pamtivijeka bio vezan na element ljekovite vode kroz sva povijesna razdoblja sve do danas kada su Varaždinske Toplice važna točka razvoja modernog zdravstvenog turizma Varaždinske županije.

Stručnjaci smatraju da je ovdje nekada postojalo kupalište-lječilište starih Jasa. Nakon osvajanja teritorija od strane Rimljana na istom području gradi se poznato antičko naselje *Aquae lasae*.⁴

Jedan od glavnih istraživača bogate lječilišne povijesti Varaždinskih Toplica, a kako bi se napravio potreban uvod u zanimljivu temu, potrebno je istaknuti ime osnivača muzeja Josipa Čabriana, magistra farmacije koji je tijekom svog dugogodišnjeg istraživanja povijesti lječilišta Varaždinske Toplice zaključio kako je propašću Rimskog carstva došlo do propasti i ovog poznatog antičkog kupališta *Aquae lasae*. "Početkom srednjeg vijeka ostala su ta kupališta sasvim zanemarena i kako nam pokazuju istražni radovi na otkopu velikog kompleksa rimskog kupališta u Varaždinskim Toplicama, vidimo da su, zgrade, iza kako su izgorjele i gornji dijelovi urušili, bile sasvim napuštene, pa ih je termalna voda potpuno preplavila i protičući preko njih duže vrijeme taložila svoje soli i njima ispunila cijeli prostor, prekrivši ih preko 3,5 metara debelim slojem svoje taložene sedre. Iako o Varaždinskim Toplicama nalazimo podataka već u ispravama od početka 12. stoljeća, kada su one došle u posjed Zagrebačkog kaptola, to ipak o kupalištu nemamo nikakvih vijesti sve do 1600. godine. Te godine odlučio je Kaptol graditi jednu novu kupališnu zgradu od kamena, jer je tada već mnogo naroda ovamo dolazilo na liječenje. Iz ovoga vidimo, da je tada to kupalište bilo već staro, pa je sigurno, da je takvo kupalište davno već prije postojalo i da je tradicija o ljekovitosti vode uvijek bila živa i privlačila brojne bolesnike ovamo na liječenje, iako srednjovjekovna medicina nije nigdje preporučivala upotrebu termalnih kupki, a ni duh tadašnjeg vremena kupalištima nije bio sklon. Tek u 16. stoljeću počinje se buditi interes za termalna kupališta".⁵ Isti autor donosi i podatak kako se u Varaždinskim Toplicama vrlo rano vodila posebna briga oko čistoće dovoda čiste termalne vode s pozicije nekadašnjeg tzv. *Kurparka*, danas arheološki park *Aquae lasae* u centru grada koja je dolazila naime posebnim otvorenim kanalom u kupalište. U jednoj arhivskoj nagodbi između zagrebačkog Kaptola sa Topličanima spominje se 1607. godine, odredba kojom se doslovce prijeti kaznom od ukupno 12 forinti onome tko pere rublje u kanalu, kojim dolazi termalna voda u topličko kupalište.⁶ Možemo na temelju ovog bitnog

⁴ Spomenka VLAHOVIĆ, Sanja KAPELJ, *Lice i naličje termalne vode Varaždinskih Toplica*, katalog izložbe u Varaždinskim Toplicama 2023., str. 2.

⁵ Mr. Josip ČABRIAN, *O razvoju zdravstvene službe u Varaždinskim Toplicama*, tisak predavanja, Zavičajni muzej Varaždinske Toplice - zbirka Čabrian, inv. br. 526/5., str. 1.

⁶ Isto, str. 2.

podatka vrlo lako pretpostaviti kako su zbog tih tehničkih i svakodnevnih potreba pranja rublja i korištenja termalne vode za higijenske potrebe uređene na nekoliko mjesta šute i *prališća*, upravo kako bi se korištenje ljekovite vode stavilo na raspolaganje običnom puku i namjerniku u ovom poznatom termalnom lječilištu.⁷

Za razumijevanje teme članka potrebno je istaknuti kako dostupna povijesna službena brošura kupališnog lječilišta Varaždinske Toplice pod naslovom: "Varaždinske Toplice - Hrvatska - Jugoslavija" navodi podatak kako se u ovom lječilištu preporučuje kupanje u termalnoj vodi, ali i terapija liječenjem ispijanja ljekovite vode nazvana tzv. Trinkkur, zatim posebne blatne kupke, električne i ugljično kisele kupke, sunčane kupke i razne masaže. Bolesti koje se u topličkom lječilištu mogu liječiti su . "Kronični reumatizam mišića i zglobova, arthritis deformans, reumatizam zgobova i kapavac (gonorrhoe), reumatične kljenuti (arthritis urica), kronični exudati, škofuluza, bludobolja, kronična otrovanja kovinama, razne bolesti živaca (neuralgije), naročito živčana bol lica, brachialne i intercostalne neuralgije, osobito pako ischias, paralyis agitans, neurasthenija spiralis, bolest disala, probavila, močila i spolovila, kožne bolesti i posljedice raznih vanjskih ozljeda. Liječenje pićem (Trinkkur) preporuča se osobito kod zastarejelih (kroničnih upala ždrijela, grkljana i produšnica (bronchia). Nadalje kod diabetesa (šećerne bolesti) te kroničnih upala mjehura".⁸

Izvori ljekovitih voda bili su iznimno cijenjeni kod Rimljana što potvrđuju i sva provedena arheološka istraživanja na arheološkom nalazištu Aquae lasae koje se nalazi na prostoru nekadašnjeg povijesnog Kurparka u Varaždinskim Toplicama. "Brojni zapisi i arheološki nalazi svjedoče o ljekovitim svojstvima vode što govori u prilog tome, da su stari narodi poznavali i koristili te izvore, pa tako i Rimljani. Kad govori o ljekovitosti vode Vitruvije govori i o vrućoj vodi. Prema njemu "sumporna vrela liječe bolesti živaca tako što zagrijavaju i isparavaju vrućinom iz tijela bolesnu vlagu. Alaunska (alaun, stipsa) vrela kad se upotrijebe za udove tijela, oduzete paralizom ili kakvom sličnom bolesti, grijanjem kroz otvorene pore liječe ukočenost suprotnim djelovanjem vrućine i tim redovno vraćaju udovima staru funkciju. ... Što se tiče kiselih voda, vode takvih izvora imaju svojstvo da bolesnicima koji ih piju rastapaju kamence npr. u mjehuru, ali isto tako, zbog jake kiseline djeluju i na otapanje bubrežnih kamenaca. ... U vrijeme antike brojni izvori pišu o postupcima liječenja ispijanjem mineralne i morske vode u ljekovite svrhe. ... Stari Rim pozna-

⁷ Ovdje je moguća i situacija da su i u doba antike sami Rimljani na nekoliko položaja u svom naselju imali također ovakva mjesta gdje su imali mogućnost uzimanja ljekovite vode i njezinog korištenja za svakodnevnu uporabu, op. a.

⁸ Kupališna reklamna brošura *Varaždinske Toplice - Hrvatska – Jugoslavija*, naklada kupališne uprave, Jugoslavenska tiskara u Ljubljani, str. 6.

vao je medicinske recepte s upotrebom ljekovite zemlje i fanga u kojima je kao posebna terapija primjenjivana terapija ispijanja i to kod slučajeva trovanja, proljeva kao i kod slučajeva raznih kožnih bolesti, rana i otekline. Ljekovitost fanga potvrđena je tijekom povijesti, pa i danas kad se primjenjuje u raznim medicinskim postupcima liječenja, kao npr. u Specijalnoj bolnici za medicinsku rehabilitaciju Varaždinske Toplice, gdje se svakodnevno primjenjuje u liječenju bolesnika i pokazuje izvrsne rezultate“.⁹

U topličkom lječilištu od davnine su bolesnici i pacijenti mogli tijekom terapije ili nakon nje, u sklopu službenih zatvorenih ili pak otvorenih lijepo uređenih prostora kupališta i lječilišta, doći do šuta i besplatno popiti čašu termalne vode. U Konstantinovom domu, objektu izgrađenom još 1820.-te godine, postoji još i danas u prizemlju objekta jedna povijesna toplička šuta koja je u stalnoj uporabi od perioda izgradnje lječilišnog objekta.¹⁰ U prizemlju Konstantinovog doma ljekovita sumporna voda izlazi iz šute niše uz pomoć cijevi. Niša je ukrašena ulomcima prepoznatljivog topličkog građevinskog sedimentnog sloja poznatog pod terminom sedra ili travertin, a domaći stanovnici ga nazivaju “maček“. U stvarnosti se zapravo radi o stvrdnutom geološkom sedimentu ohlađene i nataložene sumporne termalne vode koji je specifičan u cijeloj povijesnoj arhitekturi topličkih kupališnih, ali i starih povijesnih stambenih kuća i gospodarskih objekata.

⁹ Spomenka VLAHOVIĆ, “Izvori ljekovite vode i peloid s antičkog gledišta liječenja”, u knjizi izlaganja sa stručnog skupa u Lipiku, 30. svibnja 2014., IV. Balneološki skup „Dr. Ivan Šreter“ - “Liječenje peloidom i vodom u fizikalnoj i rehabilitacijskoj medicini“, Lipik, 2014., str. 75.

¹⁰ Potrebno je istaknuti, kako su tijekom bogate lječilišne povijesti brojni gosti i pacijenti u nekadašnjem kupališnom perivoju *Kurparku* mogli na licu mjesta kod samog izvora termalne vode kojeg je domaće stanovništvo nazivalo Klokot, jer je voda lagano žuborila u zdencu koji je bio formiran od izvornih antičkih reljefnih ploča iz 2 st. koje danas čine poznati spomenik nimfeja kupiti i popiti topličku vruću limunadu od termalne vode. Danas je upravo toplička termalna limunada originalna turistička ali i zanimljiva ugostiteljska ponuda prilikom raznih predstavljanja visokim gostima ili posjetiteljima baštine grada Varaždinske Toplice, op. a.

Slika 1. Šuta iz Konstantinovog doma, 2023., foto: Spomenka Vlahović

U sljedećem poglavlju teksta predstaviti ćemo tri topličke šute koje su očuvane kao vrijedni primjeri kontinentalne, ambijentalne arhitektonske baštine, ali i dva povijesna prališća koja su danas zaštitni simboli bogate kulturno-povijesne baštine lječilišnog grada.¹¹

2. TRI JAVNE ŠUTE U POVIJESNOJ JEZGRI VARAŽDINSKIH TOPLICA

U centralnoj lječilišnoj zoni nalazi se prva šuta na povijesnom prostoru nekadašnjeg tzv. "Gornjeg mjesta", a preostale dvije nalaze se jedna u gornjoj urbanističkoj zoni, a druga u donjoj zoni prigradna poznatom kupališnom i balneološkom objektu Pučke kupelji.¹²

¹¹ Za sve spomenute objekte termalna voda dolazi podzemnim kanalima i cijevima iz glavnog izvorišnog termalnog bazena koji se nalazi u centru poznatog arheološkog parka Aquae Iasae, op.a.

¹² Balneologija je znanost koja proučava liječenje uz pomoć prirodnih mineralnih voda i raznih ljekovitih peloida. Za potrebe izlječenja pacijenata veliku ulogu u postupku rehabilitacije imaju dobra klima i sredina, kvalitetna prehrana, stručna fizikalna terapija, posebne gimnastičke vježbe, te kao što je svima danas poznato dobar aktivni odmor uz rekreaciju. Lječilište Varaždinske Toplice već niz godina upravo sve naprijed spomenute elemente ima jako dobro povezane u raznim lječilišno-rehabilita

2. 1. ŠUTA U ULICI NAD ZIDOM

Prva *šuta* u javnom prostoru nalazi se u Ulici Nad zidom, danas u sklopu uređene gradske urbane šetnice s koje pogled seže na južnu zonu s dolinom rijeke Bednje i očuvan krajolik Topličko-kalničkog gorja. Ova šuta posebna je u topličkoj grupi specifičnih balneoloških objekata zbog nekadašnjeg likovnog detalja kojeg je imala. Analiza je pokazala kako je ta *šuta* izgrađena u obliku niše u podzidu sa zapadne strane originalnih očuvanih stepenica poznatog secesijskog hotela Josipove kupelji i kako je vjerojatno bila izgrađena u istom periodu kada je bio izgrađen i poznati Josipov hotel 1908. godine. *Šuta* je izgrađena od ulomaka poznatog topličkog sedimentnog geološkog sloja tzv. sedre. Izljev za termalnu vodu bio je do 2009. godine sasvim obična metalna cijev koja je izlazila iz usta jedne muške glave u vidu maskerona izvedenog od običnog betona.¹³ Maskeron, talijanski *mascherone*, znači maska, radi se o izvedenom plastičnom ukrasu u obliku ljudskog lica, obično prikazanog kao oveća maska ili lice s redovito grotesknim crtama lica. Ovaj tip ukrasa bio je tipičan za zidne dekoracije u području graditeljstva na kapitelima stupova ili na konzolama, a vrlo čest kao ukrasni element i motiv na fontanama ili na slikama u dobu renesanse.¹⁴ *Toplički maskeron* kao centralni ukrasni motiv šute na šetnici ulice Nad zidom bio je u nekoliko navrata devastiran na način da je zid na kojem se nalazi šuta bio šprican raznim bojama i ispisivan raznim modernim grafitima, porukama i sl. Donji dio šute izveden je u obliku vertikalno postavljenog polukružno formiranog visokog postolja sa unutarnjim koritom, dok je cijeli vanjski segment tj. vanjsko građevinsko lice ukrašeno tipičnim sitnim fragmentima topličke sedre.

Vezano uz podatke za ovu šutu s likom maskerona iz hemeroteke Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice donosimo jedan zanimljiv novinski članak koji je napisao poznati novinar i publicist Tomislav Đurić pod naslovom "*Zaboravljena šuta*", a publiciran u Varaždinskim vijestima 2002. godine. Autor teksta konstatirao je sljedeće: "Prepoznatljiv znak svakog termalnog kupališnog mjesta je uređeno izvorište ljekovite vode te postavljena fontana ili česma na javnom mjestu. Time ljekovita voda približuje gostima, turistima i daje šarm izgledu mjesta. Međutim u Varaždinskim Toplicama uz tzv. "prališća" na kojima peru rublje, bačve, ili automobile, jed-

cijskim programima koje nudi Specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju Varaždinske Toplice, op. a.

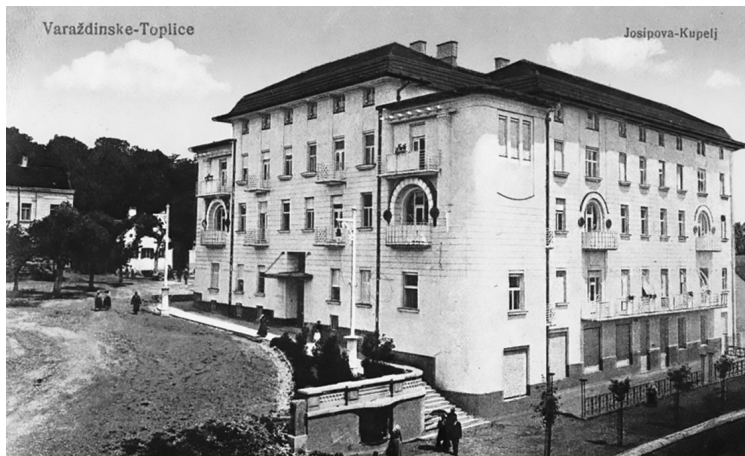
¹³ Više o povijesti Josipove kupelji i hotela vidi u radu Spomenka VLAHOVIĆ, "Josipov hotel u Varaždinskim Toplicama", knjiga izlaganja na znanstvenom skupu Klanjec 2010., *Zdravstveni turizam: medicina i kultura*, Akademija medicinskih znanosti Hrvatske Odbor za zdravstveni turizam i prirodne ljekovite činitelje i Grad Klanjec, Zagreb, 2010., str. 67.-72.

¹⁴ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39282>, 23. studenoga 2023.

jedna izgledna česma (tzv. "šuta") u samom središtu grada u ulici Nad zidom zaboravljena je i zapuštena. Uređena je ona ovdje još početkom 20. stoljeća uz nekadašnji elitni hotel "Josipova kupelj". Kada su partizani hotel za vrijeme rata zapalili, a poslije rata srušili, šuta s "lavljom glavom" je ostala. Bila je u funkciji sve do prije dvije godine, kada je njen vlasnik Specijalna bolnica - isključio dotok termalne vode čija cijev inače prolazi ispod "šute" i odvodi dalje vodu do susjednog "prališća". Kako će uskoro Grad Varaždinske Toplice započeti s uređenjem ulice Nad zidom, možda je to prilika da se skrb nad "šutom" prenese na brižnijeg gospodara.¹⁵ Uz iznesene podatke novinskog članka prikazujemo i službene podatke do kojih smo istraživanjem došli. Naime, Grad Varaždinske Toplice, prema projektnoj dokumentaciji odobrenoj od strane nadležnog Konzervatorskog odjela u Varaždinu, izveo je opsežne radove na uređenju spomenute šetnice i cjelokupne podzemne infrastrukture u spomenutoj Ulici Nad zidom 2009. godine. Tijekom radova uređenja bio je propisan i arheološki nadzor koji je vodila autorica ovog teksta, a isti je donio na svijetlo dana vrlo korisne arheološke podatke vezane uz otkriće mreže povijesnih kanala za dovod i odvod termalne vode u nekadašnji Josipov hotel i dalje u glavni odvodni kanal u ulici Ivana Tkalčića. Što se tiče imovinskopravnih odnosa vezanih uz opisanu topličku šutu potrebno je spomenuti kako je ona i dalje ostala, sve do danas, u vlasništvu Specijalne bolnice za medicinsku rehabilitaciju Varaždinske Toplice, a termalna voda od trenutka njezine cjelokupne obnove 2008. godine, do danas nažalost nije aktivirana. Konzervatorsko-restauratorsku obnovu i realizaciju projekta *obnove šuta i prališća* pokrenuo je Zavičajni muzeja Varaždinske Toplice pod nazivom "*Revitalizacija i turističko-muzeološka prezentacija starih šuta i prališća u Varaždinskim Toplicama*" s ciljem građevinske i turističke prezentacije navedenih objekata tradicijsko-ambijentalne baštine. Obnovom baštine time je dan novi kulturno-turistički impuls njezinoj obnovi, ali i prezentaciji i popularizaciji u zajednici i šire. Sredstva za program obnove tri topličke šute dobivena su na temelju prijave projekta Muzeja na raspisani javni natječaj 2008. godine, u Ministarstvu turizma Republike Hrvatske, u programu poticanja zaštite, obnove i uključivanja u turizam baštine u turistički nerazvijenom područjima "Baština u turizmu".¹⁶ U posebnom poglavlju ovog članka, u drugom dijelu teksta, bit će prikazano više muzejskih podataka o provedenoj konzervatorsko-restauratorskoj obnovi na ukupno tri topličke javne šute.

¹⁵ Tomislav ĐURIĆ, "Zaboravljena "šuta", *Varaždinske vijesti*, br. 3001, 17. srpnja 2002.

¹⁶ Projektnu dokumentaciju i program obnove za konzervatorsko-restauratorsku obnovu topličkih šuta i prališća napisala je autorica ovog rada, koja je i kandidirala navedeni projekt za dobivanje potrebnih financijskih sredstava za opsežnu obnovu balneološke baštine, op.a.

Slika 2. Razglednica s Josipovom kupelji i *šutom* iz 1924. godine, Zavičajni muzej Varaždinske Toplice - zbirka starih razglednica

Slika 3. *Šuta* u Ulici Nad zidom - situacija iz 2007. godine
foto: Spomenka Vlahović

2. 2. ŠUTA U DUGOJ ULICI

Druga toplička šuta nalazi se samo nekoliko metara udaljena od prethodno opisane u obližnjoj Dugoj ulici pri njezinom vrhu kod glavnih gradskih stepenica koje danas prolaznike vode na gornju glavnu povijesno-kupališnu i urbanu zonu. I ova toplička šuta, kao i dvije prethodne, izgrađena je u obliku niše u zidu od identičnih ulomaka topličke sedre kao osnovnog tipičnog građevinskog materijala ovog prostora. U izljevnom koritu ove šute koje je napravljeno od običnog betona nalazi se u slojevima i danas nataložena sedra kao i zeleni sloj raznih algi i sličnog materijala koji nastaju zbog dugotrajnog procesa protoka i sedimentacije ljekovite termalne vode. Voda je do korisnika dolazila uz pomoć obične željezne cijevi, dok je sa vanjske strane niše u gornjem dijelu formiran od običnih ulomaka sedre blagi luk koji likovno doprinosi arhitektonskoj ljepoti objekta. Spomenuti očuvani luk i danas u svojoj glavnoj središnjoj osi ima vrlo lijepo formiran tzv. zaglavni kamen, dok se sa lijeve i desne strane u ritmičkom pravilnom rasporedu nalaze ostali lijepo formirani, manji blokovi sedre. Ovdje treba napomenuti kako se ova druga šuta i više nego dobro uklopila u okolišni građevinski ambijent, jer je i cijeli potporni zid u sklopu kojeg se ista nalazi, izgrađen upravo od istog građevinskog materijala tj. velikih i sitnijih fragmenata topličke sedre dok samo u gornjem užem građevinskom sloju postojećeg lica zida možemo i danas vidjeti obični građevinski kamen.

Slika 4. Šuta iz Duge ulice - stanje iz 2008. godine, foto: Spomenka Vlahović

2. 3. ŠUTA KOD PUČKE KUPELJI

Treća toplička šuta smještena je u "Donjem mjestu" na najnižoj topličkoj sedrenoj terasi. Ova šuta za razliku od prethodno opisanih u "Gornjem mjestu" prigrađena je važnom povijesno- balneološkom objektu Pučke kupelji sa njezine južne strane. Za opis ove šute potrebno je za početak navesti osnovne podatke vezane uz izgradnju ovog lječilišnog objekta, jer je povijesni i građevinski razvoj tj. izgled šute kao što ćemo to kasnije vidjeti bio usko vezan uz arhitektonski razvoj ovog poznatog objekta.

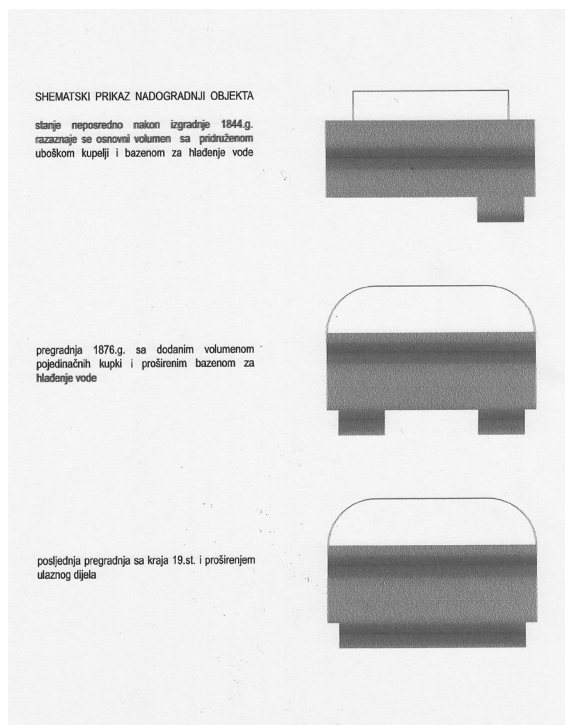
Dostupna konzervatorska dokumentacija iz arhive Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice iz 1973. godine navodi kako je zgrada Pučke kupelji izgrađena kao samostojeća građevina pačetvorinastog tlocrta 1844. godine od strane stanovitog *geometra Bernarda*. Kupališni objekt izgrađen je na terenu s blagim padom prema jugu. Sa sjeveroistočne strane nalazi se manji prostor za kupke za uboge sa posebnim ulazom, dok se sa zapadne strane nalazi još i danas nenatkriveni bazen za hlađenje termalne vode. Unutrašnji prostor objekta bio je nekada podijeljen na 4 veličinom jednaka plitka bazena i to 2 za muškarce i 2 za žene. U kupališni objekt ulazilo se sa istočne strane preko terase između kupelji i poznate gostionice broj 3. Povijesna očuvana dokumentacija govori kako je kupališni objekt izgrađen od kamena lomljenca sa dijelovima pune opeke. Objekt nakon banske uredbe godine 1876., kada se zabranjuje puštanje krvi u bazenima, dobiva rekonstrukciju koju je izveo poznati lokalni mjesni graditelj Antun Samobor.¹⁷ Izvedene su promjene u pregrađivanju dva krajnja bazena u ukupno 20 zasebnih kada za razne oblike terapija. Radovi su izvedeni i na vanjskom proširenju bazena za hlađenje vode na zapadnoj strani. Najveća građevinska promjena na kupališnom objektu dogodila se 1950.-te godine kada je staro drveno krovništvo izmijenjeno izduženim plitkim bačvastim svodom od šupljih betonskih objekata.¹⁸ U periodu od kraja II svjetskog rata prostori sa uboškom kupelji preoblikovana je u znojnicu. Spomenuti objekt danas je u vlasništvu Specijalne bolnice za medicinsku rehabilitaciju Varaždinske Toplice, već dugo vremena nije u upotrebi, a unutarnji prostor koristi se kao privremeno skla-

¹⁷ Spomenuti zidar i graditelj Samobor izveo je u Varaždinskim Toplicama nekoliko vrlo vrijednih i zanimljivih zgrada javne namjene, kuća i dogradnja objekata. Jedno od najpoznatijih je svakako izgradnja 1850.-te jednokatne kuće Veronek danas u ulici Franje Tuđmana br. 28., nedaleko od Pučke kupelji u "Donjem mjestu", op. a.

¹⁸ Stručni podaci preuzeti su iz elaborata konzervatorskog odjela iz Varaždina pod nazivom "Modaliteti zaštite spomeničke kulture na području generalnog urbanističkog plana Varaždinske Toplice", autori su Nada BENIĆ HLEBEC, dipl. arh. i mr. Ivy LENTIĆ-KUGLI, prof., jedna kopija važne dokumentacije za Varaždinske Toplice nalazi se u internoj knjižnici Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice, op.a.

skladište.¹⁹ Toplička *šuta* koja je, kao što je prethodno u tekstu navedeno, prigradena objektu danas je u vlasništvu navedene medicinske ustanove, a nakon konzervatorsko-restauratorske obnove nije u funkciji zbog tehničkog kvara na cijevi s termalnom vodom.

Za potrebe prikaza detaljnog arhitektonsko-povijesnog razvoja kupališnog objekta Pučke kupelji donosimo u nastavku teksta shematski prikaz s nadogradnjom objekta arhitekta Antuna Sevška.²⁰

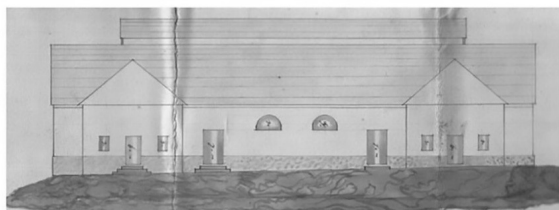
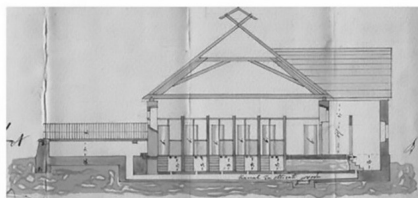
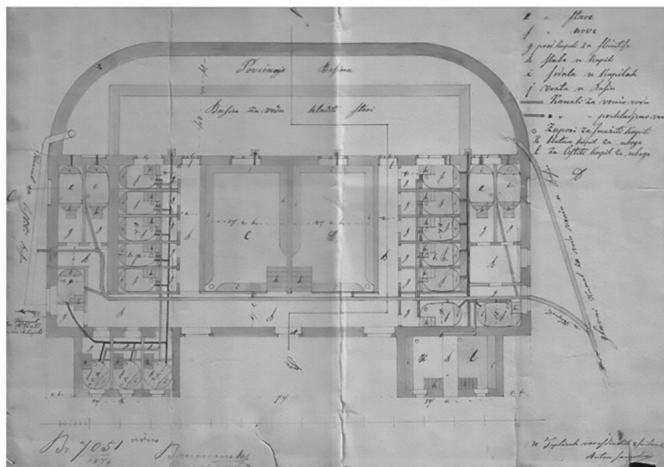
Slika 5. Shematski prikaz nadogradnji objekta Pučke kupelji Antuna Sevška²¹

¹⁹ U povijesnom objektu djelovali su domaći barbiri koji bi u bazenima pacijentima puštali krv pomoću rogova, postojalo je niz odredbi kojima su vlast i liječnici pokušavali staviti ih pod poseban liječnički nadzor. Povijesni izvori spominju kako su barbiri 1876. g. unatoč zabrani bana Ivana Mažuranića zbog higijenskih i drugih razloga i dalje barbirili kupališne pacijente u ovom lječilištu sve do i nakon Prvog svjetskog rata, op. a.

²⁰ Više o građevinsko-arhitektonskoj povijesti poznatog kupališnog objekta Pučke kupelji vidi u radu Antuna SEVŠEKA, "Zaštita i obnova graditeljskog nasljeđa, Pučka kupelj u Varaždinskim Toplicama, godina izgradnje 1844.", 2005.-2006., muzejska dokumentacija Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice, op.a.

²¹ Antun SEVŠEK, *Zaštita i obnova graditeljskog nasljeđa – Pučka kupelj u Varaždinskim Toplicama, godina izgradnje 1844. g.*, Zagreb, 2005.- 2006., str. 8.

Zahvaljujući bogatom i očuvanom topličkom povijesnom fundusu Muzeja možemo vrlo lako prikazati i rekonstruirati građevinsko-arhitektonski razvoj, ne samo Pučke kupelji, već i očuvane šute. Na povijesnom i restauriranom originalnom tlocrtu Pučke kupelji koji se čuva u balneološkoj zbirci Muzeja može se vidjeti kako 1876. šuta nije bila izgrađena.²² Zbog iznimne kulturološke vrijednosti donosimo tlocrt i dva povijesna prikaza Pučke kupelji u nastavku teksta.

Slika 6. Prikaz tlocrta, poprečni presjek i pogled na istočno pročelje Pučke kupelji, Zavičajni muzej Varaždinske Toplice - inventarni broj: BA 512, BA 513 i BA 514

²² Originalni restaurirani nacrt je dimenzija 35 x 42,5 cm nalazi se u balneološkoj zbirci Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice pod red brojem: BA inv. br. 512, nacrt je vlastoručno potpisao toplički graditelj Antun Samobor, op.a.

Likovni prikaz kupališnog objekta, ali i prvi prikaz *šute*, možemo vidjeti na očuvanoj povijesnoj retuširanoj razglednici iz fundusa Muzeja s kraja 19. stoljeća koja prikazuje otmjenije goste lječilišta ispred južne zone Pučke kupelji. U vanjskom južnom dijelu može se vidjeti izgrađena *šuta* u obliku niske zidane prigradnje. Na drugoj muzejskoj razglednici iz 1917. godine, osim karakterističnog sljemenog nadvišenja za potrebe ventilacije Pučke kupelji, jasno se može vidjeti i detalj *šute* s izljevom za termalnu vodu kod kojeg stoji žena u tradicijskoj nošnji s tipičnim keramičkim vrčem za vodu. Na temelju očuvanog slikovnog materijala možemo zaključiti kako ova posljednja toplička *šuta* nije bila posebno građevinski uređena, ali je zato odlično služila stanovnicima "Donjeg mjesta" i posjetiteljima kako bi uzeli ljekovitu termalnu vodu za svakodnevnu upotrebu tj. za piće i pranje. U nastavku teksta donosimo uži izbor muzejskih razglednica i fotografija s prikazom Pučke kupelji i *šute*.

Slika 7. Povijesna razglednica s Pučkom kupelji, Zavičajni muzej Varaždinske Toplice

Slika 8. Prikaz šute kod Pučke kupelji iz "Souvenir de Warasdin - Teplitz Croatie", Zavičajni muzej Varaždinske Toplice

Slika 9. Povijesna razglednica s prikazom Pučke i Ivanove kupelji iz 1917.,
Zavičajni muzej Varaždinske Toplice

Slika 10. Pogled na šutu kod Pučke kupelji 2007., situacija prije obnove
foto: Spomenka Vlahović

Kako bismo u ovom dijelu teksta upotpunili sliku opisanog kupališnog objekta sa šutom potrebno je spomenuti kako je 2022. godine, Grad Varaždinske Toplice dao izraditi novi projekt za uređenje Pučke kupelji pod nazivom "Rekonstrukcija - prenamjena postojeće građevine Pučke kupelji u interpretacijski centar termalne vode Aquae lasae - Varaždinske Toplice". Projekt definira idejno, ali i arhitektonsko rješenje koje je samo jedan dio vrlo velikog novog izrađenog turističkog projekta pod nazivom "Grad na termalnoj vodi Aquae lasae" za novi razvoj u budućnosti.²³

3. KONZERVATORSKO–RESTAURATORSKI RADOVI OBNOVE ŠUTA U 2008. GODINI

Konzervatorsko-restauratorski radovi izvedeni su na javnim šutama u ulici Nad zidom, Dugoj i u ulici Kralja Tomislava prema programu i troškovniku Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice, a na temelju pismenog odobrenja nadležnog Konzervatorskog odjela iz Varaždina Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

Na *šutama* u "Gornjem mjestu" izvedena je demontaža stare, dotrajale vodovodne kanalizacijske mreže i postavljena nova. Stari kameni zidovi oko šuta su restaurirani tj. izvršena je bila zamjene starih dotrajalih sedrenih blokova i ulomaka, a mjestimično je izvedeno i prezidavanje zidova na način da je za radove iskorištena postojeća stara sedra kao osnovni građevinski materijal. Radovi su izvedeni i na izmjeni starih mjedenih usnika za protok vode, te su postavljeni novi mjedeni, prema uputama nadležnih konzervatora. S unutarnjih površina niša skinut je meki i tvrdi talog sedre, te su očišćene sve površine laganim četkanjem. Mjestimično su zidne površine bile fugirane zbog dotrajalosti i nedostatka materijala ispune.

Na *šuti* u ulici Nad zidom tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova odlučeno je od članova posebne stručne komisije da se betonska glava tzv. toplički maskeron više ne vrati na unutarnju površinu niše u tzv. in situ poziciju, jer je pregledom bilo utvrđeno, da je devastacija špricanjem crnom bojom uništila likovni detalj do te mjere da ga nije više bilo moguće očistiti, tako da je ista skinuta i pohranjena u Zavičajni muzej Varaždinske Toplice, a na njezino mjesto postavljen je novi mesingani usisnik za vodu u obliku male glave lava iz čijih otvorenih usta izlazi mlaz vode.²⁴

Obnova šute kod Pučke kupelji u "Donjem mjestu" uključila je demontažu postojeće vodovodne i odvodne kanalizacijske mreže kao i obnovu kamenog korita prema povijesnom zatečenom stanju. I na ovoj šuti postavljen je novi mjedeni usnik za vodu identičan onima u gornjoj gradskoj zoni. Na šuti je izvedeno žbukanje stropa s izradom hidroizolacije na betonskoj ploči na način da je postavljen limeni opšav od cinka debljine 0,60 mm. Svi radovi izvedeni su na način da se ne izmijeni zatečeni povijesni građevinski slog tj. izgled topličkih šuta, pazeći pri tome da se zadrži primarno funkcionalnost poznatih balneoloških objekata.²⁵

²³ Glavni projektant je Damir Ivšić, dipl. ing. arh. iz firme Arcitec Ivšić d.o.o. iz Zagreba u suradnji s timom projektanata iz firme "Faber d. o. o" također Zagreba kojeg čine: Snježana Brcković, mag. ing. arh., Blanka Rožić, dipl. ing. arh, Petar Tandara, struč. spec. ing. aedif. i Petra Stepušin student arhitekture, op.a.

²⁴ Članovi stručne komisije obnove šuta bili su: predstavnik Konzervatorskog odjela iz Varaždina pročelnik Željko Trstenjak, ravnateljica Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice Spomenka Vlahović i predstavnik iz firme „Graditelj zidarsko, tesarski i fasaderski obrt“ iz Gornje Poljane, op. a.

²⁵ Konzervatorsko-restauratorski radovi na tri topličke šute izvedeni su u iznosu od 4.778,02 eura, a

Slika 11. Pogled na konzervatorsko-restauratorske radove obnove šute iz Duge uliceu 2009., foto: Spomenka Vlahović

4. DVA TOPLIČKA PRALIŠČA

Prvo *prališće* nalazi se u Dugoj ulici u njezinom srednjem segmentu, a drugo na zapadnom dijelu grada danas u ulici Republike Hrvatske. Na temelju dostupne dokumentacije možemo konstatirati kako su toplička *prališća* nekad u davnoj prošlosti zapravo bila mjesta gdje su se nalazile kupelji koje su zbog dotrajalosti bile uklonjene, kako bi se zatim na tim zonama 1968. godine, izgradila sadašnja *prališća*. Poznato je kako su ih ljudi od pamtivijeka koristili za potrebe uzimanja ljekovite vode, ali i za svakodnevnu upotrebu poput održavanja higijene, pranja rublja i domaćih predmeta od tekstila, drvenih kaca, staklenih predmeta i sl. Te zanimljive tradicijske mikrolokacije kao i opisane šute značajni su povijesni, ali i arhitektonski očuvani važni primjeri posebne ambijentalne arhitekture kontinentalne Hrvatske i Varaždinske županije vezane uz temu ljekovite vode.

Branka Beović u stručnom članku objavljenom 2019. godine konstatirala je sljedeće: “U Varaždinskim Toplicama postoje dva prališća, javne kade s tekućom vodom,

tijekom izvođenja radova autorica ovog članka napravila je službenu muzejsku fotodokumentaciju i stručno završno izvješće o programu Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice, op. a.

koju su mještani nekada koristili za pranje rublja. Vruću sumpornu vodu, dok nije bilo vodovoda, nosili su kućama i kupali u njoj djecu. Isto tako, a zbog njene ljekovitosti, sumpornu su vodu, uz dodatak limuna i pili“²⁶

4. 1. PRALIŠĆE U DUGOJ ULICI

Za potrebe ilustracije prvog *prališća* iz Duge ulice donosimo fotografiju stanja iz 2007. godine, prije početka obnove.

Slika 12. Pogled na prališće iz Duge ulice, foto: Spomenka Vlahović

Kao što možemo vidjeti *prališće* je glavnom pristupnom stranom orijentirano na uličnu stranu, dok je stražnjom okrenuto prema sjeveru i izgrađeno u podnožju postojećeg topličkog brežuljka. S lijeve bočne strane nalazi se očuvan tipični toplički podzid izgrađen od blokova sedre koji se zapravo nastavlja u lijepoj građevinskoj liniji, od zapada prema istoku, s gornje zone Duge ulice i opisane *šute* na centralnoj lječilišnoj zoni. Građevinsko-arhitektonski oblik je vrlo zanimljiv, jer se u glavnom prednjem dijelu osim prostrana dva ulaza mogu vidjeti i tri pravokutno formirana otvora tzv. zračnika za prolaz pare i vrućeg zraka. Na fotografiji se može uočiti kako

²⁶ Branka BEOVIĆ, “Kako su prali naši stari - Voda i pranje rublja kroz povijest“, časopis *Hrvatske vode, Iz povijesti vodnog gospodarstva*, br. 27, Zagreb, 2019. str. 39., hrcak.srce.hr/file/321021, 24. 07. 2023.

su isti bili izgrađeni i u stražnjem dijelu, ali i na obje bočne strane objekta. U nekom periodu su iz nepoznatog razloga bili građevinski reducirani na manje otvore. U prednjem dijelu objekta dominira i visoki, obli stup smješten u središnjoj osi koji nosi glavnu arhitektonsku konstrukciju objekta. Na krovnom dijelu *prališča* nalazi se ravni krov od obične betonske ploče s blagim padom. Povijesni građevinski korpus i ovdje čine blokovi sedre kao glavni građevinski materijal. U unutrašnjosti objekta vidi se uzdužna veća betonska kada koja je pregradama podijeljena na ukupno osam manjih dubljih korita. S lijeve strane kade termalna voda uz pomoć glavnog termalnog vodovoda iz Duge ulice dolazi do *prališča* uz pomoć obične metalne cijevi bez posebno uređenog izljevni otvora i teče u kružno formirano korito visoko postavljeno radi lakšeg uzimanja vode. Glavno betonsko korito sa svim kada ma podignuto je na četvrtasto formirane niske temelje, njih ukupno osam. Pod objekta izveden je od betona u nagibu prema uličnoj strani.²⁷ I ovdje se kao i na šutama postepeno, na gornjim površinama gdje voda teče, formira biološki zeleni sloj i poznati talog sedra koja tvori specifičan geološki, povijesni i ambijentalni oti sak termalne vode.

Zanimljivo je istaknuti, kako ovo *prališče* svojim arhitektonskih licem u potpunosti prati liniju urbane stambene arhitekture tipične za period s kraja 18. i 19. stoljeća u kojoj prevladavaju visoke prizemnice, s kamenim podnožjem četvrtastog tlocrta, okrenute na ulicu s malenim prozorima u zidnoj plohi i velikim gospodarskim dvorištima i gospodarskim zgradama. U ovoj ulici postoje još i danas jako zanimljivi očuvani primjeri stambenih kuća koje su užim zabatima orijentirane na ulicu, a dužim pročeljem na dvorište.²⁸

Posebnost *prališča* u Varaždinskim Toplicama čini i tradicijsko korištenje malih klipova kukuruza s kojih je skinuto zrno. Postupak skidanja zrna naziva se runjenje, a u Varaždinskim Toplicama takav klip je poznat pod nazivom "*oružek*" ili "*rucil*" koje domaće žene koriste kao čep kako bi zatvorile izljevni otvor kojim voda teče u kade i kako bi zatim mogle nesmetano uz pomoć sapuna ili praška oprati veš i sl. I danas navedene "*oružke*" možemo vidjeti odložene na gornji zid kada spremne za korištenje.²⁹

²⁷ Tlocrtni gabariti *prališča* iz Duge ulice su: 7,00 m dužine i 4,5 metra širine, građevinska bruto površina iznosi 28,20 m², a neto površina 20,90 m². Prizemlje je mjestimično ukopano u postojeće tlo, visina građevine iznosi 3,1 m izmjereno od kote uređenog terena do gornje kote krovne ploče, op.a.

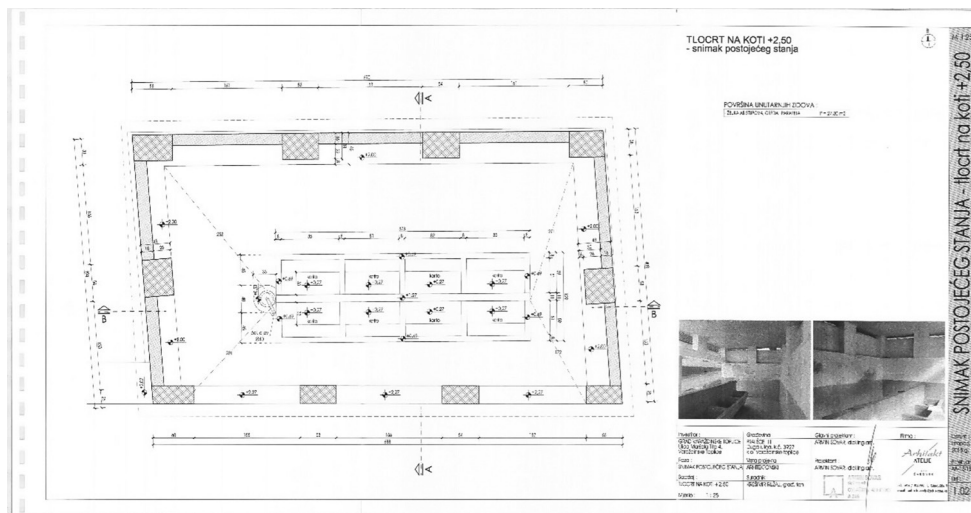
²⁸ Više o karakteristikama povijesne stambene arhitekture Varaždinskih Toplica vidi u članku Ivi Lentić-Kugli „Arhitektura u povijesnoj urbanoj cjelini Varaždinskih Toplica“, časopis Arhitektura, br. 154., Zagreb, 1975.

²⁹ Ovaj klip kada se ukloni zrno može se koristiti kao ogrijev ili u nekim dijelovima Republike Hrvatske u tradicijskim krajevima kao poseban čep za zatvaranje boca rakije, a postoje i primjeri kada se koristio i za izradu lula, op.a.

Slika 13. Detalj prališća iz Duge ulice s kadom na kojoj su odloženi tzv. "oružici", 2007., foto: Spomenka Vlahović

Grad Varaždinske Toplice 2015. godine, zbog vrlo lošeg građevinskog stanja, pokreće izradu projekta obnove prališća. Za potrebe novog projekta angažirani su vanjski suradnici arhitekti iz ureda "Arhitekt - atelje" iz Čakovca koji su izradili arhitektonsku dokumentaciju zatečenog stanja tj. snimak postojećeg stanja. Za potrebe ilustracije detaljnog prikaza topličkih prališća donosimo u nastavku teksta snimku postojećeg stanja prališća iz Duge ulice.

Slika 14. Tlocrt prališća iz Duge ulice s postojećim stanjem površina unutarnjih zidova, "Arhitekt Atelje d. o. o. Čakovec", 2015.

4. 2. PRALIŠĆE U ULICI REPUBLIKE HRVATSKE

Drugo *prališće*, kao i prethodno opisano, izgrađeno je u obliku jednostavne nadstrešnice sa koritima za pranje rublja u Ulici Republike Hrvatske.³⁰ I ovo *prališće* je glavnom pristupnom stranom orijentirano na uzak prolaz, dok je sa stražnje zapadne strane prigradeno padini brijega.³¹ Sadrži kao i prethodno dva prostrana ulaza, dok u središnjoj osi dominira obli betonski stup koji nosi krovnu konstrukciju jednostrešnog krova, pokrivenog crijepom u smjeru istok - zapad. Pod je izveden od betona kao i korita za pranje rublja u obliku tzv. dvostranih korita, danas se mogu vidjeti četiri. Za svako je dovedena voda uz pomoć cijevi preko slavine. I ovdje se sa južne strane uz korito nalazi okrugli postament za odlaganje kanti ispod odvodne cijevi sa ljevkom i odvodnom rešetkom. Korito je smješteno na betonske jednostavne nogare, dok se ispod njega nalazi rešetka za odvodnju. Na svim površinama nalazi se razne biološke naslage, a cijevi su korodirale uslijed protoka sumporne termalne vode. Na unutarnjim gornjim zonama zidova možemo primijetiti kako su nekadašnji zračnici četvrtasto formirani u potpunosti zazidani uz pomoć običnih kvadri, što je zapravo šteta zbog funkcionalnosti, jer sada para uništava drvenu građu krovne konstrukcije i većim dijelom se zadržava u unutarnjem prostoru, a samo manji dio izlazi kroz vrlo uske otvore smještene na zapadnom zidu.

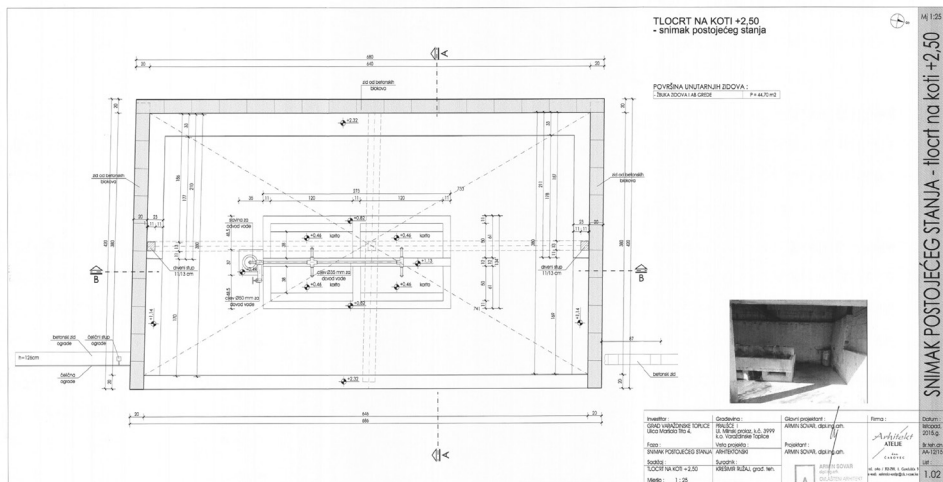
Za potrebe ilustracije ovog *prališća* donosimo u nastavku teksta fotodokumentaciju Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice iz 2007. i vrijednu arhitektonsku dokumentaciju zatečenog stanja iz 2015. godine.

³⁰ Tlocrtni gabariti objekta su sljedeći: 6,86 m dužine i 4,2 m širine, građevinska bruto površina iznosi 28,70 m², neto površina 22,0 m², i kod ovog objekta je prizemlje djelomično ukopano. Visina *prališća* iznosi 2,50 m od kote uređenog terena do vijenca na istočnom ulaznom dijelu, op. a.

³¹ Prolaz je nekada nosio naziv Mlinski prolaz, jer je u blizini nekada postojao poznati toplički mlin čije je drveno kolo pokretala vruća ljekovita termalna voda, op.a.

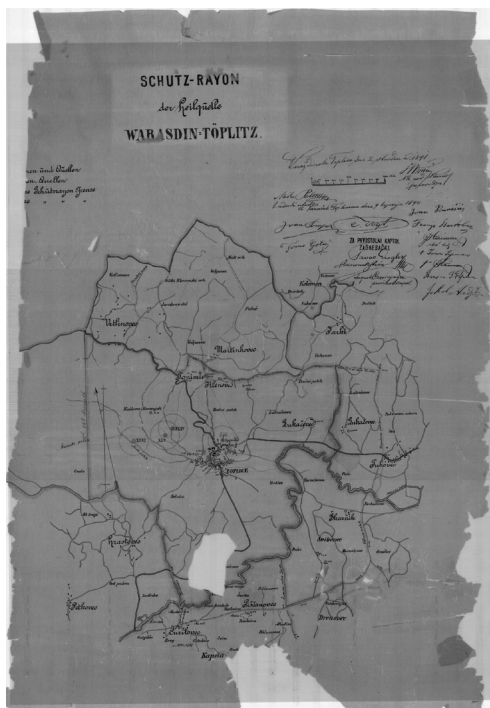
Slika 15. Pogled na *prališće* u ulici Republike Hrvatske 2007.,
foto: Spomenka Vlahović

Slika 15. Snimak postojećeg stanja s tlocrtom,
“Arhitekt Atelje d. o. o. Čakovec” 2015.

5. NEKOLIKO PODATAKA ZA POVIJESNI VODONOSNI POJAS I POVIJESNIH KARATA DISTRIBUCIJSKE MREŽE KANALA VODE

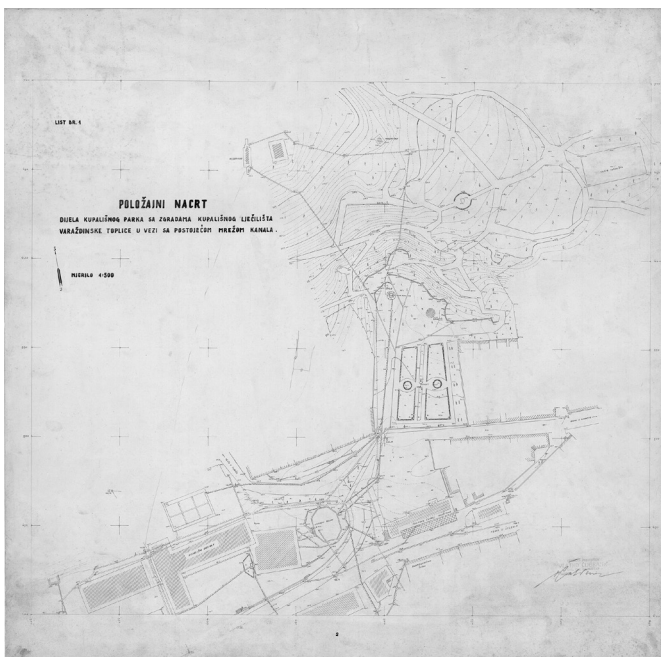
Vezano uz temu rada objavljujemo ovom prilikom vrlo zanimljivu povijesnu kartu s prikazom zaštitnog područja termalnog izvora Varaždinske Toplice pod nazivom „*Schutz - Rayon der heilquelle Warasdin-Töplitz*“ koju je dao izraditi Prvostolni kaptol zagrebački, 1891. godine. Karta je otkrivena tijekom istraživanja teme u povijesnoj arhivi Specijalne bolnice za medicinsku rehabilitaciju Varaždinske Toplice. Na karti se može vidjeti iscrtani povijesni *vodozaštitni pojas*, ali i detalji poput točno numeriranih izvora s hladnom izvorskom vodom, a pod oznakom *Sprudel* tj. izvor označen je glavni izvor ljekovite sumporne vode u lječilišnom *Kurparku*. Spomenuta karta svjedoči o vrlo velikoj brizi oko glavnih vodonosnih izvora za lječilište Varaždinske Toplice od strane Kaptola zagrebačkog koji je bio vlastelin posjeda Varaždinske Toplice i upravljao njime od 1538. do 1946. godine.³²

Slika 16. Arhivska karta zaštitnog područja termalne ljekovite vode Varaždinskih Toplica iz arhive Specijalne bolnice za medicinsku rehabilitaciju Varaždinske Toplice

³² Više podataka o povijesti vlastelinstva od strane Kaptola zagrebačkog vidi u knjizi Stjepana HAJDUKA i Ante LUETIĆA, *Povijest naselja i razvoj balneološko-medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama*, Varaždinske Toplice, 1981., str. 22-40.

Za ilustraciju povijesnog transporta ljekovite vode donosimo iz iste arhive Bolnice i prikaz položajnog nacrtu dijela kupališnog parka sa zgradama kupališnog lječilišta Varaždinske Toplice, zagrebačkog geometra Vlatka Čubranića.³³ U mjerilu 1:500 možemo vidjeti u lijevom gornjem dijelu karte, u ucrtanoj zoni lječilišnog parka, dva glavna rezervoara za hladnu vodu koje je punio kanal izvora hladne vode obližnjeg brda Tonimir. Ti povijesni rezervoari mogu se danas vidjeti u lječilišnom parku, više nisu u upotrebi, ali se tijekom godina iz starih vodovodnih instalacija skuplja čista hladna voda u unutrašnjosti. Na karti se mogu pratiti detaljno iscrtani kanali za transport hladne, ali i ljekovite vode do glavnih lječilišnih objekata poput Konstantinovog doma, na karti označenog pod kupališni dom br. 1. i Josipove kupelji, te dalje do Pučke kupelji. Važnost karte je iznimna, jer prikazuje i točnu poziciju glavnog izvora termalne vode, ali i glavnu distribucijsku mrežu do otvorenog oktogonalnog bazena za prihvat i rashlađivanje vode kod Konstantinovog doma, te zatim dalje do pozicije šute u ulici Nad zidom u karti označenoj kao izljev termalne vode.³⁴

Slika 17. Položajni nacrt dijela kupališnog parka sa zgradama kupališta Varaždinske Toplice i povijesnom mrežom kanala, Specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju Varaždinske Toplice

³³ Karta nosi inventarnu oznaku s brojem 3045, op.a.

Kako bismo omogućili čitateljima ovog teksta komparaciju povijesnog materijala sa sadašnjim stanjem tj. položajima *šuta* i *prališća* i glavnog izvora termalne vode, donosimo u nastavku teksta detalj izvoda katastarskog plana Državne geodetske uprave za Varaždinske Toplice, gdje su označene pozicije arheološkog parka *Aquae lasae* s izvorom termalne vode, *šuta* u Ulici Nad zidom, *šuta* u Dugoj ulici, *prališće* u Dugoj ulici, *šuta* u Konstantinovom domu, *prališće* u ulici Republike Hrvatske i *šuta* kod Pučke kupelji. Na temelju katastarskog prikaza možemo dobiti kvalitetan uvid u jasnu prostornu sliku pozicije specifičnih arhitektonsko-balneoloških objekata u sadašnjoj gradskoj jezgri.

Slika 18. Detalj iz izvoda katastarskog plana Državne geodetske uprave za Varaždinske Toplice: br. 1. arheološki park *Aquae lasae* s izvorom ljekovite vode, br. 2. *šuta* u Ulici Nad zidom, br. 3. *šuta* u Dugoj ulici, br. 4. *prališće* u Dugoj ulici, br. 5. *šuta* u Konstantinovom domu, br. 6. *prališće* u ulici Republike Hrvatske i br. 7. *šuta* kod Pučke kupelji u ulici kralja Tomislava

³⁴ Ovdje treba napomenuti, da se povijesni oktogonalni bazen danas više ne može vidjeti, jer je zatrpan zemljom, a na njegovoj poziciji formiran je manji park. Danas se u centru lječilišta zato može vidjeti rashladni bazen sa vanjske strane zgrade Terme gdje se sakuplja i hladi ljekovita voda za potrebe liječenja pacijenata, op. a.

6. "RADIO ŠUTA" - NEMATERIJALNA BAŠTINA VARAŽDINSKIH TOPLICA

Varaždinske Toplice imaju u usmenoj tradiciji očuvan jedan vrlo specifičan izraz "radio šuta" koji koriste stanovnici područja, a direktno je vezan uz temu *šuta* i *prališća*. Naime, domaće stanovništvo prilikom korištenja navedenih objekata, taj prostor koristi kao posebnu društvenu točku. Prilikom pranja raznih predmeta ili punjenja vode u metalne kante, kanistre i sl. znaju domaći stanovnici razmijeniti razne informacije od sasvim uobičajenih npr. što se radi u vrtu, što se kuha za ručak i sl., pa sve do informacija što se najnovije dogodilo u kvartu, gradu ili u nekoj obitelji. Za takvu razmjenu informacija tijekom povijesti Varaždinskih Toplica ustalio se lokalni naziv "radio šuta". "Radio" stoga, jer se na tom mjestu može najbrže doći do najnovijih informacija iz lokalne zajednice, a neki puta saznati i puno više ako su sugovornici voljni prenijeti samo njima poznate informacije.

S obzirom na vrijednost kulturno-povijesne baštine koja je u centru ovog članka, po prvi puta izdvajamo i naglašavamo pojam nematerijalne kulturne baštine Varaždinskih Toplica, u čiju kategoriju baštine upravo spada "radio šuta". Poznato je, kako nematerijalna kulturna baština obuhvaća prakse, izraze, znanje, instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i u nekim slučajevima pojedinci, prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine. Nematerijalnu baštinu prenose pojedinci iz generacije na generaciju, stvarajući tako poseban osjećaj identiteta u zavičaju. Sve naprijed rečeno primjenjivo je kod običaja "radio šuta". Prilikom terenskog istraživanja teme i ovog izraza/pojma/običaja nitko od starijih mještana nije točno znao reći odakle naziv potječe i od kada se točno koristi. Svi kazivači Topličanci napomenuli su kako je to od davnine tako.

Koristimo priliku da istaknemo da ovaj običaj i pojava iz tradicijske kulture kontinentalne Hrvatske, vezan uz tradiciju korištenja ljekovite vode, nije do sada bio zaštićen kao nematerijalno kulturno dobro, a smatramo kako postoje svi uvjeti da ga se zaštiti upravo zbog velikog značaja tradicijskih pučkih vrijednosti. Neka ovaj rad stoga bude mali znanstveni doprinos i potreban kulturni impuls za pokretanje službenog postupka tj. upisa u Popis zaštićene nematerijalne kulturne baštine Republike Hrvatske.

7. UMJESTO ZAKLJUČKA

Na kraju umjesto uobičajenog zaključka, donosimo, ali i zaključujemo ovu zanimljivu temu s dijelom prigodnih stihova pjesnika Mihovila Pavleka Miškine iz pjesme "Toplice", koji na vrlo poseban način mogu još jednom za kraj dočarati čitateljima temu ljekovite vode Varaždinskih Toplica, vode koja je uistinu obilježila ne

samo povijest, bogatu kulturnu baštinu već i snažno utjecala i na literarni izričaj topličkog zavičaja.

“Vri krop v kamenitem zdencu,
Vri, brburi, na se strani teče,
V hotele, restorane, krčme i kanale,
Ves zrak od njega trepeče.
Toplice to su, tu zviru hasnovita voda
koja z globine zemle - de navek jogan gori
za betežne ludi se skrbi,
donaša im sumpora i joda”.³⁵

LITERATURA

- 1/ Antun SEVŠEK, *Zaštita i obnova graditeljskog nasljeđa/ Pučka kupelj u Varaždinskim Toplicama, studentski rad akademska godina 2005- 2006.*, Zagreb
- 2/ Armin SOVAR, *Snimak postojećeg stanja - Prališće I, Arhitekt - atelje d.o.o., Čakovec, 2015.*
- 3/ Armin SOVAR, *Snimak postojećeg stanja - Prališće II, Arhitekt - atelje d.o.o., Čakovec, 2015.*
- 4/ Branka BEOVIĆ, “Kako su prali naši stari - Voda i pranje rublja kroz povijest“, časopis: *Hrvatske vode*, br. 27., Zagreb, 2019. str. 35 - 42.
- 5/ Dora KUŠAN ŠPALJ, Dorica NEMETH EHRlich i ostali, *Aquae lasae Nova otkrića iz rimskog razdoblja na području Varaždinskih Toplica*, katalog izložbe, Arheološki muzej Zagreb, Zagreb, 2015.
- 6/ Josip ČABRIAN, *O razvoju zdravstvene službe u Varaždinskim Toplicama*, oti-snuti separat predavanja, Zavičajni muzej Varaždinske Toplice - Zbirka Čabrian. Silva POTREBICA, *Varaždinske Toplice*, knjiga izlaganja s II. Balneološkog skupa
- 7/ “Dr. Ivan Šreter“, Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, Lipik, 2012.

³⁵ Mihovil Pavlek Miškina bio je poznati pučki književnik i učitelj. Rođen je 1913. u Poljani Donjoj nedaleko Varaždinskih Toplica, a preminuo 1944. godine. Bio je prvi predstojnik Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a. U rodnom selu i danas stoji njegov spomenik poznati rad majstora Antuna Augustinčića koji ga prikazuje u prirodnoj veličini kao učitelja s knjigom u ruci. Financijska sredstva za izradu spomenika sakupili su lokalni mještani, op. a.

- 8/ Spomenka VLAHOVIĆ, *Povijesni pregled analiza sumporne termomineralne vode u Varaždinskim Toplicama na temelju knjižnog fonda Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice*, knjiga izlaganja na znanstvenom skupu Zagreb - Varaždinske Toplice 2009. "300 godina balneoloških analiza u Hrvatskoj", Akademija medicinskih znanosti Hrvatske - Odbor za zdravstveni turizam i prirodne ljekovite činitelje, Zagreb, 2009.
- 9/ Spomenka VLAHOVIĆ, *Josipov hotel u Varaždinskim Toplicama*, knjiga izlaganja na znanstvenom skupu "Zdravstveni turizam: medicina i kultura", Klanjec, Akademija medicinskih znanosti Hrvatske - Odbor za zdravstveni turizam i prirodne ljekovite činitelje, Zagreb, 2010.
- 10/ Spomenka VLAHOVIĆ, *Izvori ljekovite vode i peloid s antičkog gledišta liječenja*, knjiga izlaganja IV. Balneološki skup "Dr. Ivan Šreter" - „Liječenje peloidom i vodom u fizikalnoj i rehabilitacijskoj medicini“, Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, Lipik, 2014.
- 11/ Spomenka VLAHOVIĆ, Sanja KAPELJ, *Lice i naličje termalne vode Varaždinskih Toplica*, katalog izložbe Arheološki park Aquae lasae, Varaždinske Toplice, 2023.
- 12/ Stjepan HAJDUK, Ante LUETIĆ, *Povijest naselja i razvoj balneološko - medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama*, Varaždinske Toplice, 1981.
- 13/ Stjepan HAJDUK, Ante LUETIĆ, *U povodu 150. obljetnice utemeljenja trajne liječničke službe u Varaždinskim Toplicama 1838 – 1988.*, Varaždinske Toplice, 1990.
- 14/ Tomislav ĐURIĆ, "Zaboravljena šuta – Varaždinske Toplice", u *Varaždinske vijesti*, br. 3001, 17. VII. 2002., Hemeroteca Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice.
- 15/ Reklamna brošura *Varaždinske Toplice - Hrvatska - Jugoslavija*, arhiva Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice.

IZVORI

- 1/ Grad Varaždinske Toplice - projektna dokumentacija za program zaštite kulturnog dobra Varaždinske Toplice, Prališće, 2015.
- 2/ Specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju Varaždinske Toplice - stari fond karata i vodovodnih kanala.
- 3/ Zbirka fotografija Josipa Ušaja "Termopolis kakav je bio i kakav jest", hotel Minerva, Varaždinske Toplice, Zavičajni muzej Varaždinske Toplice, 2007.

- 4/ Zavičajni muzej Varaždinske Toplice - projekta dokumentacija "Šute i prališča Varaždinskih Toplica" (2008., 2009.)
- 5/ Zavičajni muzej Varaždinske Toplice - zbirka starih razglednica Varaždinskih Toplica i foto - dokumentacija baštine.

SUMMARY

HEALING WATER NICHES AND LAUNDRY PLACES, HISTORICAL - ARCHITECTURAL AND BALNEOLOGICAL HERITAGE OF THE VARAŽDINSKE TOPLICE

The paper brings new data from the museum - archival documentation of the Local history museum of Varaždinske Toplice, important for the presentation and professional interpretation of the preserved water niches and old laundry places in the narrower center of the cultural - historical and protected core of Varaždinske Toplice, which today are one of the main symbols of the rich spa history.

Sulfuric thermal water from prehistory to the present is one of the primordial and most significant symbols, but also the main driver of the economic development of Varaždinske Toplice. The element of thermal healing water is present in the preserved cultural-historical core of the city at every step in the architectural form, but also in the function of various historical buildings, and especially in the specific form of construction, ambient, traditional-balneological imprint in the form of interesting balneological architecture, so-called water niches and laundry places. In both spa historical zones in the so-called „Upper place“ and „Bottom place“ where today the specific facilities are located and are still in use, and since time immemorial they have occupied a particularly important place in the memory of the residents of Toplica, not only because of the possibility of free access to the use and taking of thermal water for everyday use, but also as special cult zones, meeting, socializing and information exchange zones.

During the research carried out from 2022 - 2023 in the collections and documentation of the said Museum, it was realized that over the years an important museum database of various historical, traditional, architectural, balneological, as well as conservation and restoration data, which can greatly contribute to better knowledge, has been collected, but also the interpretation and the necessary popularization of the specific cultural and historical heritage of Varaždinske Toplice.

This paper therefore has the basic goal of providing expert information on thermal spas and laundries, because as far as we know, not a single professional paper has been published on the mentioned topic that would fully present the public with thermal facilities related to the use of healing thermal water. It should

be pointed out that all historical spa facilities today get their thermal water from the heart of the ancient Roman settlement of Aquae Iasae from a preserved Roman catch basin in which thermal water with a temperature of 58 °C naturally collects and cools in an open space in an identical way as in antiquity using open air currents, which is only the second such known archaeological example of a fully preserved functional pool for collecting and cooling healing water from ancient archeology.

For the first time, the work presents valuable historical and new heritage data, as well as other museum and interesting scientific knowledge that was obtained through research in the documentation of the Local historical museum of Varaždinske Toplice, the Special hospital for medical rehabilitation of Varaždinske Toplice, and the official archive of the City of Varaždinske Toplice.

Key Words: healing water niches; laundry places; thermal water; balneological architecture; tradition of using thermal water; geological imprint of water.